

27. Грушевський М. Новий період історії України (за роки від 1914 до 1919) – К., 1992.
28. Боротьба. – 1917. – № 12-13 (листопад).

Summary

In this article the author investigates the beginning of the social-political activity of V.M. Ellan-Blakitniy, analyzes his position in relation to party building and national question. On the basis of the analysis of its articles in the party press the author examines his evolution to national-communist ideology.

О. М. Петрикевич

ГОЛОВА РАДНАРКОМУ УРСР П. П. ЛЮБЧЕНКО: ІСТОРІОГРАФІЯ ЖИТТЄВОГО ШЛЯХУ ТА ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Панас Петрович Любченко [2(14).01.1897 – 30.08.1937] – державний діяч Радянської України, який починав свою політичну кар'єру в лавах партій есерів, українських есерів, боротьбистів (був членом Центральної Ради та виконкому Київської Ради робітничих солдатських депутатів, секретарем Київського губвиконкому, членом Ревтрибуналу), його погляди еволюціонували від націонал-комунізму в бік підтримки комуністичної ідеології. За своє коротке та яскраве життя в лавах КП(б)У пройшов шлях від голови Чернігівського, заступника голови Донецького губвиконкомів, голови правління сільськогосподарської кооперації України, голови міськвиконкому та окрвиконкому Києва до секретаря, члену Політбюро ЦК КП(б)У (з листопада 1927 р.) та Голови Раднаркому України. Делегат IV, V, VII, VIII конференцій, IX – XIII з'їздів КП(б)У, обирався членом ВУЦВК. Нагороджений орденом Леніна. Звинувачений у приналежності до “антирадянської буржуазно-націоналістичної організації” з числа бувших боротьбистів. Покінчив життя самогубством 30 серпня 1977 року. Реабілітований у партійному порядку у 1965 році [1, с.219].

Майже тридцять років, починаючи з 1937 року і до його політичної реабілітації, прізвище Панаса Петровича Любченка було викреслено з історії України 20–30-х років. 2 вересня 1937 року в газеті “Правда” було надруковано повідомлення про те, що П.П. Любченко покінчив життя самогубством, “заплутавшись у своїх антирадянських зв'язках та побоюючись відповідальності перед українським народом за зраду інтересів України”. Інколи

його згадували в історичних працях, але як “ворога народу” та керівника міфічної антирадянської “організації боротьбистів”.

Біографія (як питання еволюції світогляду, так і політичної діяльності) Панаса Петровича – це досить маловивчена сторінка вітчизняної історії. Наявну історіографічну базу можна поділити на три групи за проблемно-тематичним принципом та хронологічними періодами: радянську історіографію, сучасну вітчизняну історіографію, мемуарну літературу та дослідження істориків діаспори.

Перша спроба написання наукової роботи щодо біографії П.П.Любченка була зроблена П. Бачинським. У 1970 році виходить його праця “Панас Петрович Любченко”. На той час вивчення цього питання відбувалося в умовах жорстких ідеологічних меж, поза які вчений не мав можливості виходити. Тому методологічною основою дослідження став марксизм-ленінізм, де домінуючими були закономірності перемоги Жовтневої революції, авангардної ролі більшовицької партії та неминучості розгрому “дрібнобуржуазних партій” та “націоналістичних ухилів”. Саме з цих позицій і розглядається політична діяльність Любченка. Ця праця містить чимало фактів щодо дитинства та юності Панаса Петровича, його діяльності на посаді голови правління сільськогосподарської кооперації України (“Сільський господар”), зроблена спроба характеристики його діяльності на посаді голови Раднаркому України. Інформація саме з цього дослідження була використана в “Большой Советской Энциклопедии” рядом зі словом “Любченко Панас Петрович”. Але в монографії П. Бачинського залишилося багато “білих плям”, що вимагали подальшого поглибленого дослідження. Та цього не трапилось, тому що таке дослідження наближало б історика до висновків, які не відповідали офіційній концепції історії КП(б)У та УСРР [2].

Перші наукові публікації, які частково пролили світло на невідомі сторінки життя та діяльності Панаса Петровича, з’явилися у вітчизняній історіографії у 1990 році минулого століття, що було обумовлено проголошенням політики гласності. Внаслідок цього вийшли статті П.П.Бачинського, Д.В.Табачника та Р.Я.Пирога. Це період, коли кардинально переглянуто методологічні основи історичного дослідження, незрівнянно зросли можливості вивчення фактичного матеріалу за рахунок доступу до закритих раніше фондів. Саме тому перші статті про Панаса Петровича були пов’язані із аналізом матеріалів, які ставили під сумнів офіційну версію про його самогубство. “Имеющиеся в нашем распоряжении архивные материалы не позволяют отвергнуть бытующую версию о самоубийстве. Однако есть ряд свидетельств и соображений, дающих основание ставить

вопрос о возможности и других вариантов смерти Любченко и его жены”, – пише Р.Я.Піріг. В наведених публікаціях аналізуються саме матеріали, які можуть привести до висновку, що Любченко разом із своєю дружиною були розстріляні співробітниками ГПУ в своїй квартирі. У зазначених статтях дослідники також відповідають на питання: якими були причини смерті прем'єра. Звертається увага на той факт, що наприкінці 1936 – на початку 1937 року в республіканському керівництві сильно загострилися відносини у зв'язку із претензіями на посаду голови Раднаркому між П.П.Любченком, з одного боку, та В.Балицьким, П.Постишевим і Н.Н.Поповим – з іншої. А на той час сталінський режим вже перейшов до методу державного тероризму, що і надало можливості сфабрикувати справу проти Панаса Петровича та його прибічників [3]. Цілий ряд важливих історичних фактів постає перед читачем в статті П.П.Бачинського та Д.В.Табачника “Афанасий Петрович Любченко”, яка була присвячена аналізу його політичної діяльності [4].

Біографії цього політичного та державного діяча присвячена стаття М.О. Фролова “Панас Петрович Любченко: особливості компартійно-радянської кар'єри колишнього боротьбиста (1917-1937 рр.)” [5]. У названому дослідженні автор вперше робить акцент на період, коли П.П.Любченко входив до складу партії українських есерів, а пізніше до партії “боротьбистів”, аналізує витоки політичних поглядів Панаса Петровича та їх подальшу еволюцію від націонал-комунізму до всебічної підтримки комуністичної ідеології. Значна кількість матеріалу про П.П.Любченка міститься у монографіях М.О.Фролова. Автор звертає увагу на той факт, що трагедія світогляду й долі групи вихідців з інших політичних партій на чолі з П.П.Любченком у політичній еліті УСРР полягала в тому, що вони віддали себе служінню партії Леніна-Сталіна, хоча за своїм народженням, походженням, вихованням і політичними уподобаннями молодості (боротьбизм) продовжували залишатися патріотами України. Комунізм став для них тим хибним шляхом, який привів їх до розчарування, ідейного краху й загибелі у 1937-1938 рр. [6].

На жаль, у 90-і роки та на початку XXI століття так і не була створена повна й фундаментальна політична біографія одного з ключових представників компартійно-радянської еліти України 20-30-х років. Це завдання не змогли вирішити публікації коротких біографій П.П. Любченка, навіть у таких солідних виданнях, як «Уряди України у XX ст. Науково-документальне видання» (2001 р.) чи монографії В.С.Лозицького «Політбюро ЦК Компартії України: історія, особи, стосунки (1918 -1991). А у всесвітній мережі Internet інформацію про Панаса Петровича подано однобоко, лише як про

“одного з активних провідників імперської політики Москви в Україні”, який “відігравав керівну роль у колективізації й конфіскації збіжжя у селян, що призвело до голодомору 1932–1933 рр.” [7]. При цьому слід зазначити, що саме цей етап життя Панаса Петровича фактично не досліджено, як і не досліджено питання його особистого ставлення до подій того періоду, що вимагає подальшої розробки цієї проблематики.

Для сучасних дисертаційних досліджень актуальними є проблеми діяльності політичних партій в часи Української революції, формування партійно-радянської номенклатури УРСР у 20-30-ті роки XX століття та питання характеристики національно-культурної політики ВКП(б) відносно УСРР. Тому окремі аспекти діяльності Панаса Петровича Любченка відображені у дисертаційних роботах М.С.Дорошка, М.О.Фролова та Г.Г.Єфіменка [8].

Побічно торкались постаті П.П.Любченка у своїх працях науковці, які висвітлювали життя та діяльність В.Балицького, В.М.Молотова. Так, в роботі Ю.І.Шаповалова та В.А.Золотарьова дається характеристика відносин між Балицьким та Любченком. Розкриті причини особистісної ненависті Балицького до Любченка та механізми фабрикації справи проти останнього [9].

Дотичною до даної проблематики є статті Г.Г.Єфіменка [10]. В одній із них, а саме “Зміна векторів у національній політиці Москви в голодоморний 1933 р.” Єфіменко зазначає, “щоб не допустити впливу національних елементів на формування радянського та партійного апарату в Україні, компартійна верхівка протягом 1923–1932 років періодично проводила в УСРР кампанії боротьби із проявами “місцевого націоналізму”. Автор дає характеристику дій П.П.Любченка та його прибічника Андрія Хвилі в лютому 1933 року в боротьбі з “націоналізмом”, щоб вивести себе із-під загрози. Також в статті наводяться уривки листа П.Любченка Сталіну та Кагановичу, в якому, “визнаючи деякі власні помилки та недоліки, наголошував на тому, що саме Скрипник винен у всіх негараздах, які були в Україні” [11].

Заслужовують на увагу статті С.Кульчицького, В.Кирилюка та Д.Пристайка, які містять інформацію щодо ролі П.Любченка в процесі “Спілки визволення України”, на якому він був громадським обвинувачем [12]. Матеріали Д.Табачника і В.Погребняка в статті “Ворог народу і його компанія” вказують на роль Панаса Петровича в реалізації політики українізації та його реакції на звинувачення А.Хвилі у троцькізмі, дворушництві та націоналізмі [13].

Спогади, свідчення, щоденники, автобіографічні праці, мемуари дають можливість отримати значну кількість інформації щодо

П.П.Любченка, його особистісних рис, відносин з іншими. Особливу цінність мали спогади і мемуари В.М.Сосюри, Г.Костюка, Ю.Самброса тощо [14]. Змолоду П.П. Любченко був талановитим оратором і полемістом. Про це засвідчували Г.Костюк, І.Майстренко, А.Височенко, П.Павлов та інші [15]. Тільки представник дореволюційних елітарних наукових кіл, авторитет у середовищі старої інтелігенції та один із найяскравіших керівників Центральної Ради, а в 1922-1928 рр. віце-президент Української академії наук Сергій Олександрович Єфремов вважав, що Панас Петрович Любченко не вистачало справжньої освіти та культури, про що він і занотував у своєму щоденнику. В ньому неодноразово згадується “генерал-губернатор П.Любченко”, “превосходительний Любченко”, “помпадур” тощо [16].

Особливу увагу істориків діаспори привертала ті постаті, які були вихідцями із інших політичних партій та згодом зайняли високі посади у партійно-державному апараті УРСР, серед яких був і П.П.Любченко. Тому слід відзначити роботи Ф.Пігідо, де автор надає свідчення колишнього консультанта Раднаркому УСРР П.Павлова про Любченка, А.Височенко не описом власних вражень від спілкування з Панасом Петровичем [17]. На увагу заслуговує і робота Григорія Костюка “Сталінізм в Україні (Генеза і наслідки)”, в якій серед інших аспектів розкривається постать П.Любченка як голови комісії із створення Конституції УСРР у 1937 року [18].

Таким чином, на сьогоднішній день в історичній науці політична діяльність та еволюція поглядів Панаса Петровича Любченка розкрита епізодично і досить не рівномірно. Існують серйозні прогалини у вивченні основних напрямків діяльності П.П.Любченка на посаді голови Раднаркому України, його участі в процесах колективізації та особистого ставлення до голодомору 1932-1933 років, а також його ролі у впровадженні політики українізації в 30-ті роки ХХ століття. Це приводить до висновку про необхідність спеціального історичного дослідження постаті Панаса Петровича Любченка.

Джерела та література

1. Лозицький В. Політбюро ЦК Компартії України: історія, особи, стосунки (1918 – 1991) – К., 2005.
2. Бачинський П. Панас Петрович Любченко. – К., 1971.
3. Бачинский П.П., Табачник Д.В. Гибель премьера: версии и факты // Радуга. – 1990. – № 2; Пирог Р.Я. Как погиб председатель совнаркома Украинской ССР П.П.Любченко // Известия ЦК КПСС. – 1990. – № 10.
4. Бачинский П.П., Табачник Д.В. Афанасий Петрович Любченко // Вопросы истории. – 1990. – № 12.

5. Фролов М.О. Панас Петрович Любченко: особливості компартійно-радянської кар'єри колишнього боротьбиста (1917-1937 рр.) // Культурологічний вісник (науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпрянщини. Випуск 11. – Запоріжжя, 2003.
6. Фролов М.О. Компартійно-радянська еліта в УСРР (1917-1922 рр.): становлення і функціонування. – Запоріжжя, 2003; Фролов М.О. Компартійно-радянська еліта в Україні: особливості існування та функціонування в 1923-1928 рр. – Запоріжжя, 2004.
7. http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=1261316
8. Дорошко М.С. Партийно-радянська номенклатура УСРС у 20-20-ті роки ХХ століття: Автореф. дис. д-ра іст. наук: 07.00.01 / Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2004; Фролов М.О. Вихідці з інших політичних партій у КП(б)У в 20-30-ті роки ХХ століття: Автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Запорізький державний університет. – Запоріжжя, 2001; Єфіменко Г.Г. Національно-культурна політика ВКП(б) щодо радянської України (1932–1938): Автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01/ Інститут історії України НАН України. – К., 2001.
9. Шаповал Ю.І., Золотарьов В.А. Всеволод Балицький. Особа, час, оточення. – К., 2002.
10. Єфіменко Г.Г. Зміни в національній політиці ЦК ВКП(б) в Україні (1932-1938) // Український історичний журнал. – 2000. – № 2.
11. Єфіменко Г.Г. Зміна векторів у національній політиці Москви в голодоморний 1933 р.// Український історичний журнал. – 2003. – № 5.
12. Кульчицький С. За лаштунками процесу «СВУ» // Історія України. – 2000. – №11 (березень); Кирилюк В. Процес СВУ – сталінська фальшивка // Літературна Україна. – 1998. – 7 грудня (№ 49/4354); Пристайко В. Жертви терору. Як ДПУ боролось з українською академічною наукою // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 1994. – № 1.
13. Табачник Д., Погребняк В. «Ворог народу» і його компанія // Соціалістична культура. – 1989. – № 11.
14. Самброс Ю. Щаблі. Мій шлях до комунізму. Мемуарні нариси. – Б.м, 1988; Костюк Г. Зустрічі і прощання. Спогади. Книга перша. – Едмонтон, 1987; Сосяра В.М. Вибрані твори. В 2 томах. – К., 2000. – Т. 2: Поеми. Роман.
15. Майстренко І. Історія мого покоління. Спогади учасника революційних подій в Україні. – Едмонтон, 1985; Павлов П. Разгром Совнаркома Украины. – Париж, 1949; Височенко А. СССР без маски. – Вінніпег, 1952.
16. Єфремов С.О. Щоденники. 1923–1929. – К., 1997.
17. Пігідо Федір. Україна під більшовицькою окупацією (Матеріали до історії боротьби українського народу в 1920-30-х роках). – Мюнхен: досліді і матеріали (серія 1, ч. 34), 1956.
18. Костюк Г. Сталінізм в Україні: Ґенеза і наслідки: Дослідження і спостереження учасника / Пер. з англ. – К., 1995.

Summary

Panas Peter Lyubchenko (1897–1937) is one of the most enigmatic and the most influential representatives of party-soviet elite in 20-30 years of the last century. Thus the detailed modern research of political and personal biography of this figure is absent until now. The work of P.P.Bachinskiy «Panas Peter Lyubchenko: one of most prominent party figures of Ukraine (1897–1937)», that was published

in 1970, has a lot of «white spots» and was prepared on the basis of marxism-leninism. At the end of the 80th - the beginning of the 90th the row of works were published the authors tried and their research exactly «white spots» in the political and vital Panas Peter Lyubchenko's biography were published, but also they did not answer all questions. Unknown until now there is his personal position in relation to the leadthrough of the collectivization, hunger of 1932-1933, political repressions of 30s years of the last century.

М. О. Фролов

НОМЕНКЛАТУРНА ЕЛІТА УКРАЇНИ ТА СОЦІАЛЬНО- ПОЛІТИЧНІ ДЖЕРЕЛА ЇЇ ФОРМУВАННЯ У 1920–1930-Х РР.

Радянський період історії України продовжує залишатись у центрі уваги сучасного суспільства. Навколо багатьох подій цього періоду ведеться гостра політико-правова та наукова дискусія. Тому все більше викликає зацікавленість той прошарок більшовицьких діячів, який керував протягом більше, ніж семи десятиріч другою за розмірами, політичною та економічною вагою республікою у складі СРСР. Навіть понятійне визначення цього керівного прошарку радянської України не є сталим, загальновизнаним. Тому вважаємо за необхідне ще раз повернутися до дискусії щодо визначення поняття, яке б максимально точно окреслило керівну верхівку радянської республіки у 1920-х – 1930 рр. і пізніше соціально-політичні джерела її формування.

Треба одразу підкреслити, що головна дискусія сьогодні точиться навколо наукової точності застосування по відношенню до керівної верхівки радянської України поняття "політична еліта". Оцінка історичних явищ і подій з точки зору сучасної теорії еліт є ще маловідомою методологічною базою для вітчизняних істориків, тому застосування поняття "політична еліта" викликає зрозуміле опонування.

Найбільш послідовним та відомим критиком методологічних засад теорії еліт по відношенню до радянської періоду історії України є М.С. Дорошко [1, с.7-8; 2, с. 18-24]. Він вважає, що поняття "номенклатура" є самоназвою того керівного прошарку, що прийшов до влади на теренах колишньої Російської імперії внаслідок жовтневого перевороту 1917 р. [3, с.451].

На наш погляд, більшості дослідників погодитись з нашою точкою зору щодо вживання терміну "еліта" по відношенню до тих дія-